

2002. – С.56. **7.** Скомороха В. Окремі питання імплементації норм міжнародного права і конституційна юрисдикція України / В. Скомороха // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 1. – С. 7. **8.** Про міжнародні договори : Закон України // ВВР України. – 2004. – № 50. – Ст.540. **9.** Про Конституційний Суд України : Закон України // ВВР України. – 1996. – № 49. – Ст. 272. **10.** Окрема думка В. Шаповала стосовно Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 2004 р. по справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу 2 частини 1 статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу). В кн. : Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2004 / відповід. редакц. канд. юрид. наук П.Б. Євграфов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 225-230. **11.** Козюбра М.І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція / М.І. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24. **12.** Соловйов О. Внутрішньодержавне застосування норм міжнародних договорів про права людини як проблема загальної теорії держави і права / О. Соловйов // Часопис Київського університету права. – 2010. – №1. – С. 314. **13.** Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/>. **14.** Lisbon Treaty // Official Journal of the European Union. – 2007. – Vol.50, December 17. – С. 306. **15.** Rosas A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States [Електронний ресурс] / A. Rosas // Fordham International Law Journal. – 2011. – Vol. 34, Issue 5. – Режим доступу : <http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2305&context=ilj> **16.** Там само. **17.** R.V. Haegeman vs. Belgian State Case 181/73 [Електронний ресурс] / R.V. Haegeman vs. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61973CJ0181&from=EN> **18.** Mendez M. The Legal Effect of Community Agreements: Maximalist Treaty Enforcement and Judicial Avoidance Techniques / M. Mendez // The European Journal of International Law Vol. – 2010. – 21 no. – P.88. **19.** Mendez M. The Legal Effects of EU Agreements. Maximalist Treaty Enforcement and Judicial Avoidance Techniques / Mendez M. – United Kingdom : Oxford University Press, 2013. – P. 365.

УДК 341.215.4:0.53(477)

Г. В. ТОЛКАЧОВА

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Стрімкий розвиток міжнародних відносин свідчить про потребу удосконалення системи існуючих у вітчизняному законодавстві гарантій захисту прав та сво-

---

© **ТОЛКАЧОВА Ганна Вікторівна** – здобувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

бод дитини. Це можливо шляхом імплементації у національне законодавство міжнародних і європейських стандартів у цій галузі та створення відповідного дієвого юридичного механізму.

Міжнародно-правові гарантії складаються із системи загально визнаних принципів та правових норм, що регулюють процес забезпечення прав і свобод дитини та соціальних спільнот, а також діяльності міжнародних установ і організацій, наділених відповідними повноваженнями. Світові стандарти у цій галузі формувалися протягом багатьох десятиліть та закріплені у низці міжнародних документів, серед яких слід виділити міжнародні договори, декларації, резолюції міжнародних організацій та ін.

Ключові слова: права і свободи дитини, міжнародно-правові гарантії, імплементація.

Tolkachёva A.V. Международно-правовые гарантии защиты прав ребенка и их имплементация в национальное законодательство

Стремительное развитие международных отношений свидетельствует о необходимости усовершенствования системы существующих в отечественном законодательстве гарантий защиты прав ребенка. Это возможно путем имплементации в национальное законодательство международных и европейских стандартов в этой отрасли и создания соответствующего эффективного юридического механизма.

Международно-правовые гарантии состоят из системы общепризнанных принципов и правовых норм, которые регулируют процесс обеспечения прав и свобод ребенка и социальных сообществ, а также деятельности международных учреждений и организаций, наделенных определенными полномочиями. Мировые стандарты в этой отрасли формировались на протяжении многих десятилетий и закрепились в ряде международных документов, среди которых следует выделить международные договора, декларации, резолюции международных организаций и др.

Ключевые слова: права и свободы ребенка, международно-правовые гарантии, имплементация.

Tolkachova Anna. International legal guarantees for protection of child's rights and freedoms and their implementation in national law

Rapid development of international relations demonstrates the need to improve the system of guarantees for protection of child's rights and freedoms stipulated in national law. It is possible through implementation of international and European standards in national law and development of corresponding effective legal mechanism for protection.

International legal guarantees include a system of generally recognized principles and legal rules governing the protection of rights and freedoms of children and social communities, as well as the activities of international agencies and organizations vested with appropriate powers. Global standards in this field have evolved over many decades and are enshrined in a number of international instruments, among which a special attention shall be paid to international treaties, declarations, resolutions of international organizations etc.

Key words: child's rights, international legal guarantees, implementation.

Проблема створення та забезпечення гарантій прав та свобод дитини є однією із найактуальніших у світі, в тому числі і в Україні, оскільки

ки, діти – майбутнє будь-якої нації. Захист прав та інтересів дитини – це одне із головних завдань держави, адже ставлення до дітей, їхніх прав і свобод, повага до їх людської гідності відображають рівень гуманності й цивілізованості суспільства та держави.

Водночас, стрімкий розвиток міжнародних відносин свідчить про потребу удосконалення системи існуючих у вітчизняному законодавстві гарантій захисту прав та свобод дитини. Це можливо шляхом імплементації у національне законодавство України міжнародних і європейських стандартів у цій галузі та створення відповідного дієвого юридичного механізму захисту.

Загальнотеоретичні засади проблем захисту прав та свобод дітей в Україні, історія їх становлення та розвитку, правове забезпечення, створення механізму для їх реалізації опрацьовувалися науковцями різних галузей права. Зокрема, зазначені питання досліджували: В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, О.І. Анатолієва, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко, Н.М. Крестовська, В.В. Кулапов, В.С. Нерсисянц, Л.М. Зілковська, О.І. Карпенко, К.Г. Волинка, С.С. Алексеев, С.В. Несинова, М.І. Матузов, М.П. Орзіх, О.В. Зайчук, Т.Ю. Смолова, С.М. Тимченко, М.І. Хавронюк, П.М. Рабінович, Р.А. Калюжний, С.П. Коталейчук, О.П. Семітко та інші вітчизняні й російські науковці.

На нашу думку, гарантії прав і свобод дитини необхідно розглядати як систему засобів, завдяки яким забезпечується ефективна реалізація дітьми своїх прав та свобод, їх охорона і захист у разі порушення. Їх головне призначення полягає у забезпеченні всіх і кожної дитини рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони і захисту суб'єктивних прав та свобод.

Існують різні критерії класифікації гарантій. В теорії права за сферою дії розрізняють:

– *міжнародно-правові гарантії*, які складаються із системи загальноновизнаних принципів та правових норм, що регулюють процес забезпечення прав і свобод дитини та соціальних спільнот (народ, нація), а також діяльність міжнародних установ і організацій, наділених відповідними функціями та повноваженнями;

– *внутрішньодержавні* – закріплюються в конституції та інших нормативно-правових актах держави, забезпечуються відповідними матеріальними і організаційними засобами;

– *автономні* – гарантії, зафіксовані в законодавстві складових частин федеративних держав (штатів, республік, областей, земель, провінцій).

Щодо міжнародно-правових гарантій захисту прав та свобод дитини, необхідно зазначити, що світові стандарти у цій галузі формувалися протягом багатьох десятиліть, закріплені у низці важливих міжнародних документів. Серед них слід виділити міжнародні договори, декларації, резолюції міжнародних організацій та ін.

На початку XIX століття права дитини переважно розглядалися як міри по захисту дітей від рабства, тяжкої праці, торгівлі дітьми, проституції неповнолітніх, повної влади батьків, економічної експлуатації. Значним прогресом у даному напрямку було створення Міжнародного союзу захисту дітей у 1923 році, який 26 листопада 1924 року прийняв перший міжнародний акт – Декларацію прав дитини (Женевська декларація). У подальшому П'ята асамблея Ліги Націй, що відбулася у 1925 році, затвердила Декларацію і закликала уряди країн-учасниць керуватися її принципами (в тому числі і СРСР, до складу якої входила Україна).

Наступним суттєвим кроком у розвитку системи міжнародно-правових гарантій захисту прав та свобод дитини було створення Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), яке відбулося після закінчення Другої світової війни 25 квітня 1945 року на конференції у Сан-Франциско. Слід зазначити, що у роботі ООН пріоритетне значення мали проблеми реалізації і захист прав і свобод людини.

У 1946 році було створено Дитячий фонд ООН як організацію надзвичайної допомоги дітям у країнах Європи, що постраждали від Другої світової війни, який з 1953 року став іменуватися ЮНІСЕФ. В подальшому, 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Загальну декларацію прав людини, основною тезою якої є: «Людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має»¹. У статтях 25 і 26 Загальної декларації прав людини зазначено, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги.

Однак найважливішою подією стало прийняття ООН 20 листопада 1959 року Декларації прав дитини, у якій проголошуються соціальні і правові принципи захисту і благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях. Десять принципів Декларації являють собою першу спробу привернути увагу світової громадськості до проблеми забезпечення прав дитини, які можна викласти наступним чином:

1. Кожна дитина користується правами, проголошеними цією Декларацією без будь-яких форм дискримінації.

2. Дитина повинна користуватися особливим захистом, і повинна мати можливість для нормального здорового розвитку в умовах свободи і гідності.

3. Дитина з моменту народження набуває ім'я і національність.

4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення, включаючи адекватний до-, та післяпологовий догляд для неї або нього та матері. Дитина повинна мати право на нормальне харчування, житло, творчі та медичні послуги.

5. Дитині, яка є фізично, розумово або соціально неповноцінна, повинні надаватися спеціальне лікування, освіта та догляд.

6. Дитина повинна там, де можливо, зростати під опікою і доглядом її батьків в атмосфері приязні, моральної і матеріальної безпеки. Малолітня дитина, не повинна, крім виключних обставин, відокремлюватися від матері. Суспільство і органи влади повинні забезпечити необхідний догляд за дітьми, які залишилися без піклування сім'ї або без адекватних засобів підтримки.

7. Дитина має право на отримання освіти, яка повинна бути обов'язковою та безплатною щонайменше на початковому рівні. Дитина повинна мати можливість для гри та творчості.

8. Дитина за будь-яких обставин повинна бути серед перших, хто отримає захист і допомогу.

9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм занедбання, жорстокості та експлуатації. Дитину не можна наймати на роботу до досягнення нею мінімального віку, з якого дозволено працювати.

10. Дитина повинна бути захищена від расової, релігійної або іншої дискримінації. Вона повинна бути вихована у дусі розуміння, толерантності та дружби між народами, миру і загального братерства².

У преамбулі Декларації зазначено, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує особливої опіки і уваги, включаючи правовий захист, як до, так і після народження. Отже, батьків, чоловіків і жінок персонально, громадські організації, органи влади на місцевому та національному рівні Декларація закликала визнати ці права та забезпечити їх виконання через правову реформу чи іншими шляхами. Женевська Декларація стала першим кроком на шляху до визнання дитини суб'єктом права. Тільки після її проголошення принцип спеціальної охорони дитини та особливого піклування про її права почав набувати загального визнання. Однак, слід звернути увагу на те, що декларація (лат. *declaratio* – проголошення) – не зобов'язує, не має певної обов'язкової сили, а лише рекомендує країнам-учасникам у внутрішньому правопорядку керуватися цими принципами.

З часом питання захисту прав дитини знайшли відображення і у Міжнародних пактах 1966 р., зокрема, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (п.1 ст.24) зазначено: «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави»³, що в свою чергу забезпечує додаткові гарантії захисту її прав та свобод.

20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН прийнята Конвенція про права дитини, яка правомірно вважається міжнародною дитячою конституцією. Конвенцією запроваджено сучасні універсальні стандарти, що слугують орієнтирами у сфері забезпечення прав дітей у

світі й у кожній країні зокрема. Документ складається з 54 статей, що деталізують індивідуальні права осіб віком до 18 років (у випадку якщо повноліття не настає раніше) на повний розвиток своїх можливостей в умовах, вільних від голоду, жорстокості, експлуатації та інших форм зловживань. Конвенція ратифікована майже усіма країнами світу, окрім США, Південного Судану та Сомалі. Набрання юридичної сили Конвенцією про права дитини, або як її називають «Світової конституції прав дитини», стало гарантією реалізації урядами країн, які її ратифікували, зобов'язань забезпечити дитині зростання у безпечних та сприятливих умовах, маючи доступ до високоякісної освіти та охорони здоров'я, високий рівень життя, а також захист дітей від дискримінації, сексуальної та комерційної експлуатації, насильства, особливої турботи про дітей-сиріт та біженців тощо⁴. Україна однією з перших серед країн – членів ООН ратифікувала Конвенцію про права дитини Постановою Верховної Ради України № 789XII від 27 лютого 1991 року. Таким чином наша держава визнала, що діти є особливо уразливою групою з огляду на їх вік, психічний і фізичний розвиток і що вони потребують спеціального постійного догляду і захисту, а також узяла на себе низку зобов'язань у рамках Конвенції, зокрема здійснити реформування законодавства відповідно до міжнародних стандартів.

Відповідно, Конвенція – це не лише перелік прав дитини, а й законодавчо закріплений перелік зобов'язань, які країни повинні виконувати у відношенні дитини. Ці зобов'язання можуть бути прямими, наприклад, надання можливості для утворення чи забезпечення належного відправлення правосуддя у відношенні до неповнолітніх, або непрямими, даючи можливість батькам, іншим членам родини чи опікунам виконувати обов'язки вихователів і захисників.

Отже, Конвенція ООН про права дитини 1989 року є головним міжнародним документом, з якого розпочалося формування системи міжнародних стандартів щодо захисту прав дітей. Після ратифікації більше ніж 20 років тому цієї Конвенції Україна активно розбудовує своє національне законодавство щодо захисту прав дітей.

Основні гарантії захисту прав і свобод дитини закріплені перш за все у Конституції України від 28 червня 1996 року. Зокрема, відповідно до ст.ст. 51, 52 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Крім того, з метою реалізації прав дітей на життя і здоров'я закріплено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. На державу також покладено обов'язок утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклуван-

ня, внаслідок чого забезпечуються соціальні права дітей, держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Конституцією України розширено механізм реалізації прав дітей на освіту. Згідно зі ст. 53 повна загальна середня освіта обов'язкова, держава гарантує її доступність і безоплатність. До того ж конституційно визначені органи, які здійснюють організаційну діяльність із забезпечення прав і свобод дітей⁵.

Згідно зі ст.9 Конституції України набули чинності і стали складовою національного законодавства такі міжнародні документи у галузі прав дитини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України:

- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано 3 квітня 2003 р.);

- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифіковано 23 червня 2004 р. із заявою);

- Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання (ратифіковано 12 січня 2005 р.);

- Конвенція про кіберзлочинність (ратифіковано 7 вересня 2005 р. із застереженнями і заявами);

- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (ратифіковано 11 січня 2006 р.);

- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (приєднання 20 липня 2006 р. із заявою);

- Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського і ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи (ратифіковано 21 липня 2006 р. із застереженнями);

- Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ратифіковано 3 серпня 2006 р. із заявою);

- Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання 14 вересня 2006 р. із заявою та застереженням);

- Європейська соціальна хартія (переглянута) (ратифіковано 14 вересня 2006 р. із заявами);

- Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей у рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання 14 вересня 2006 р. із заявами та застереженням);

- Європейська конвенція про контакт з дітьми (ратифіковано 20 вересня 2006 р. із заявою);
- Європейська конвенція про громадянство (ратифіковано 20 вересня 2006 р. із застереженням та заявою);
- Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ратифіковано 6 березня 2008 р. із заявами та застереженням);
- Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано 14 січня 2009 р.);
- Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано 29 листопада 2010 р.).

На підставі положень Конституції України, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних документів 26 квітня 2001 року прийнято Закон України «Про охорону дитинства», а також ряд інших законів, спрямованих на забезпечення захисту прав та інтересів дітей. З 2004 року в Україні набрали чинності нові Цивільний кодекс України та Сімейний кодекс України – базові законодавчі акти незалежної України, зокрема і у сфері праводіносин щодо дітей. У нових кодексах ураховано низку важливих зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини. Зокрема, Сімейний кодекс України максимально розширює предмет свого регулювання, деталізує правове регулювання сімейних відносин у найрізноманітніших сферах, врегульовує не тільки сімейні, а й особисті і майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, усиновителями і усиновленими, матір'ю і батьком дитини та іншими членами сім'ї. Нове сімейне законодавство дозволяє суду враховувати при вирішенні сімейних спорів місцеві звичаї, а також звичаї національних меншин, якщо це не суперечить законодавству і моральним засадам суспільства. Положення цього кодексу чітко визначають, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини. У 2005 році прийняті Закони України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей». Також відповідно до міжнародних стандартів внесені зміни до ряду законів, що сприяють посиленню соціальної захищеності сімей з дітьми.

Упродовж останніх років реалізується низка державних програм, спрямованих на забезпечення прав дитини, зокрема Постановою Верховної Ради України від 1 січня 2006 року затверджена Державна цільова програма розвитку національного усиновлення дітей України «Кожній дитині – власну родину» на 2006–2016 роки.

5 березня 2009 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалі-

зації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року», який розробляли протягом п'яти років. Як зазначається у другому розділі Програми, метою цього документа є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей». Програма передбачає системні заходи у сфері охорони здоров'я матері і дитини, протидії ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії, розвиток систем оздоровлення та відпочинку, освіти, соціального забезпечення та підтримки сімей з дітьми та ін. Впровадження цих заходів надає можливість наблизити стан забезпечення прав українських дітей до міжнародних стандартів⁶.

Отже Україна поступово імплементує у національне законодавство міжнародні гарантії захисту в галузі прав і свобод дитини. Водночас з метою належного функціонування механізму їх реалізації слід посилити організаційні та правові заходи щодо безумовного виконання взятих міжнародних зобов'язань з прав дітей, активніше залучати громадянське суспільство до проблеми захисту прав та свобод дитини, посилювати громадський контроль за виконанням державою зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини, інших міжнародних та регіональних конвенційних органів. Адже для України, яка активно докладає зусиль щодо євроінтеграції, одним із найважливіших зобов'язань є забезпечення міжнародних і європейських стандартів у дотриманні прав і свобод дітей.

1. *Загальна декларація прав людини* // *Голос України*. – 2008. – № 236.
2. *Декларація прав дитини* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384
3. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* // *Міжнародні договори України*. – К., 1992.
4. *Конвенція ООН «Про права дитини»* // *Право України*. – 1993. – № 5-6.
5. *Конституція України* // *ВВР України*. – 1996. – № 30. – Ст.141.
6. *Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року»* : Закон України // *Голос України*. – 2009. – № 57.